

που έχει τις ρίζες της στην αποκάλυψη του Θεού στο όρος Σινά και αναπτύχθηκε σε αυτήν τη βάση. Υπάρχει από τα πολύ παλιά χρόνια και επιβεβαιώνεται από τα της Πενταεύκου αποστάσματα της Βίβλου. Πέρασε, προφορικά, από γενιά σε γενιά και συσσωρεύει νόμους, που απαιτούν οργάνωση. Η συγκέντρωση γνωμάν και ερμηνειών άρχισε το 40 μ.Χ. από το ραβίνο Ακίμιτα και ολοκληρώθηκε το 200. Με την πάροδο του χρόνου, οι κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές δημιουργήσαν νέα προβλήματα ερμηνείας και εφαρμογής των νόμων και σε αυτήν την κατεύθυνση εργάστηκαν εξέχοντες στοχαστές, όπως ο Μαΐμωνίδης, ο Ιωσήφ Καρό και ο Αβραάμ Ντάνιγκ.

Χάλακα Ραλάκι. Βλ. Ραλάκι Χάλακα.

Χάλαμπη, αλ – (1460 – 1549). Μουσουλμάνος νομομαθής, που αποτέλεσε τη σημαντικότερη μορφή της ισλαμικής νομικής επιστήμης κατά τους 15. και 16. αι. Αν και οι πληροφορίες για τη ζωή του είναι γενικά περιορισμένες, το σύγουρο είναι ότι γεννήθηκε στη Χαλέπι, απ' όπου προέρχεται και το όνομά του. Σπουδάσεις στη γενέτειρά του, στο Κάιρο και στη Κωνσταντινούπολη, που παρέμενε για 40 χρόνια ως υψηλός (αρχηγός προσευμής) καθώς και ως δάσκαλος στα τζαμή του Μωάμεθ Β' (βλ.λ.). Ο Χ. συνέγραψε μια πραγματεία σχετική με το τυπικό της προσευμής και της πολεμικής τέχνης κατά των μυστικιστών δογμάτων του, επίσης, Μουσουλμάνου Ιμπν αλ – 'Αραμπιτ (πέθ. το 1240). Ένα από τα σημαντικότερα έργα του Χ. είναι το «Mūtāra al – abhūr», που εκδόθηκε το 1517 και πραγματεύόταν τη νομική επιστήμη των Χαναφιδών, βασισμένο στα έργα τεσσάρων προγενέστερων νομομαθών. Το έργο γνώρισε μεγάλη επιτυχία και μεταφράστηκε στα τουρκικά με εκτενεί σχδλα, αποτελώντας αξιόλογη πηγή για τα δόγματα των Χαναφιδών και, γενικά, την ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μεταφράστηκε στα γαλλικά το 1882 από τον H. Sauvaise (βλ. «al – Halabī», Encyc. Islam¹⁻²).

Φ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ

Χαλαμπρέζα. Τοπωνύμια.

1) Παλιά ονομασία του χωριού Πρόσδρομος (βλ. λ.), της κοιν. Μαζαράκιου, του ν. Ηλείας.
2) Παλιά ονομασία του χωριού και της κοινότητας Καλόχωρι (βλ.λ.), του ν. Μεσσηνίας.

Χαλαμπρέζη. Παλιά ονομασία του χωριού και της κοινότητας Κέρδο (βλ.λ.), του ν. Καρδίτσας.

χαλάνγκ γλώσσα. Γλώσσα των Χμερ, που μιλιέται στο N. Βιετνάμ και στο Λάος. Ανήκει στη γλωσσική αυστροασιατική οικογένεια.

Χάλανδρα. Χωριό και κοινότητα της επ. και του ν. Χίου. Έχει έκταση 9 τ. χλμ., μέσο σταθμικό υψομέτρου 470 μ. και ο πληθυσμός της εξελίχτηκε: 209 άτομα (1928), 214 (1961), 74 (1971) και 52 (1981).

Το έδαφός της είναι ορεινό και καλύπτεται: 1.800 στρέμματα από καλλιεργούμενες εκτάσεις, 6.700 στρέμματα από βοσκότοπους, 200 στρέμματα από δάσωδεις εκτάσεις και 300 στρέμματα από σπίτια, δρόμους, βράχια, νερά κ.ά.

Χαλάνδρι. Δήμος της επ. και του ν. Αττικής. Ως το 1912 ανήκε στο δήμο Β' Τάξης Αθηναίων και είχε πληθυσμό 772 κατ. (1889). Αναγνωρίστηκε ως δήμος από το 1943 και ως κοινότητα το 1925, με απόσπαση από το δήμο Αθηναίων. Έχει έκταση 9 τ. χλμ., μέσο σταθμικό υψομέτρου 185 μ. και ο πληθυσμός του εξελίχτηκε: 7.686 άτομα (1928), 25.774 (1961), 35.944 (1971) και 54.320 (1981).

Το έδαφός του είναι πεδινό και καλύπτεται: 300 στρέμματα από καλλιεργούμενες εκτάσεις και 8.700 στρέμματα από σπίτια, δρόμους, βράχια, νερά κ.ά.

Ο δήμος συνορεύει Β με το δ. Αμαρουσίου και την κοιν. Βριλησσίων. Α και Ν με τους δ. Αγίας Παρασκευής και Χολαργού και Ν με την κοιν. Νέου Ψυχικού. Απέχει από την Αθήνα 7,5 χλμ.

Χαλανδριανή. Χωριό του δ. Ανώ Σύρου, της επ. Σύρου, του ν. Κυκλαδών. Βρίσκεται σε υψόμετρο 240 μ. Πρωτευμανίστηκε στην απογραφή του 1981, ως ακατοίκητο.

Χαλανδριανή ακρόπολη. Προϊστορική ακρόπολη, κοντά στη νεκρόπολη Χαλανδριανή, που βρίσκεται στο απόκρημνο βουνό Καστρί, στα ΒΑ της Σύρου. Στη Χαλανδριανή, ακρόπολη και νεκρόπολη, βρέθηκαν τύμβοι προϊστορικών χρόνων, μεγάλος αριθμός ακέραιων σκελετών και διάφορα κτερίσματα.

Χαλανδρίτσα. Χωριό και κοινότητα της επ. Πατρών, του ν. Αχαΐας. Ως το 1912 ανήκε στο δήμο Β' Τάξης Φαρών και είχε πληθυσμό 815 κατ. (1889). Έχει έκταση 28 τ. χλμ., μέσο σταθμικό υψομέτρου 350 μ. και ο πληθυσμός της εξελίχτηκε: 1.102 άτομα (1928), 1.286 (1961), 1.228 (1971) και 1.090 (1981).

Το έδαφός της είναι ημιορεινό και καλύπτεται: 14.600 στρέμματα από καλλιεργούμενες εκτάσεις, 8.200 στρέμματα από βοσκότοπους, 2.400 στρέμματα από δάσωδεις εκτάσεις και 800 στρέμματα από σπίτια, δρόμους, βράχια, νερά κ.ά.

(ιστ.). Για την προέλευση του ονόματος της Χ. υπάρχουν πολλές απόψεις: ο καθηγητής Κ. 'Αμαντος υποστηρίζει ότι η λέξη Χ., όπως και το Χαλάνδρι Αττικής, τα Χάλανδρα στη Χίο και τη Λέσβο και τη Χ. Σύρου προέρχονται από τη βιζαντινή λέξη Χάλανδρα – χαλάνδρι και χαράδρι είναι η κλίνη, επειδή η μοναχική κλήνη κατά συνεχοδοχή, η μονή, που έδωσε το όνομά της στην κωμόπολη της Χ. Επίσης, ο καθηγητής Α. Μ. Ανδρέας, σε πρόλογο, κατά την έκδοση του έργου του θείου του Εμ. Ροΐζη, αναφέρει ότι η οικογένεια Ροΐζη έχτισε μοναστήρι, τη Χαλανδρίσιανα της Χίου, και η μόνη εξήγηση του ονόματος είναι ότι ελήφθη «εκ της ουχί μακράν της Γαστούνης κειμένης κωμόπολεως Χαλανδρίτας, ο ναός της οποίας τόσης απήλαυνε φήμης κατά τον Buchon». Μάλιστα, η παράδοση της Χίου απέδιδε στη μονή αυτή διάφορα θαύματα. Ο Σπ. Λάμπρος, στην Επετηρίδα του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός» (1896), παραδέχτηκε ότι η λέξη είναι σλαβική, καθώς και ο Rouquenville, από το «χαλασμένη Τριταία», ο δε Χρ. Κορύλλος συμπιλόρηνε με την πληροφορία, ότι η λέξη Χ. σημαίνει χαλασμένος άντρας, επειδή το κλήμα εκεί ήταν ανθυγεινό και χαλούσε τους άντρες, μάλιστα δε ο βρέυεις άνεμος το χειμώνα λεγόταν χαλανδρίσας. Ο λαογράφος Ν. Πολίτης επιμολογεί για την ονομασία από τους Καλαβρούς 'Ελληνες της Κάτω Ιταλίας, οι οποίοι κατέφυγαν στην Πελοπόννησο. Έχουμε, μάλιστα, προσθέτει και Κρασέντζα, Γρέκεια, Φράγκα, που θυμίζουν την πρώτη άποικο, ομάδα ή γυναίκα, καθώς και Καλαμπρέζα ή Χαλαμπρέζα, τοπωνύμια κοντά και στα Α της κωμόπολης. Η Χ., λοιπόν, είναι παραλλαγή της λέξης Καλαβρέζα και ονομάστηκε έτσι η νεώτερη θέση της κώμης Καλαβρέζας.

Η Χ. ήταν τημάτης της βαρονίας των Πατρών και, όταν η Πελοπόννησος διαιρέθηκε σε δώδεκα βαρονίες, η Χ. δόθηκε, το 1209, στο Γάλλο ιππότη επιμολογεί για την ονομασία από τους Καλαβρούς 'Ελληνες της Κάτω Ιταλίας, οι οποίοι κατέφυγαν στην Πελοπόννησο. Έχουμε, μάλιστα, προσθέτει και Κρασέντζα, Γεώργιο Α. Γκύζη (πέθ. το 1311). Οι δυο κόρες του κληρονόμησαν από μισή τη βαρονία της Χ. Η μικρότερη παντρεύτηκε σε πρώτο γάμο, το Μαρτίνο Ζαχαρία (πέθ. το 1345) και, σε δεύτερο, το Βαρθολομαίο Ροντινέλλη (πέθ. το 1354). Έτσι η Χ. περιήλθε στις κτήσεις του οικού του Ζαχαρία. Το 1386, ο Ανδρόνικος Ασάντης Ζαχαρίας, κοντόταυλος του Μορέος (1281 – 1285). Όταν πέθανε, το 1286, άφησε μια κόρη, την οποία παραμένει άγνωστο το βαπτιστικό. Αυτή, ως «δεσπόινα της Χ.», παντρεύτηκε, γύρω στα 1292, τον καστελλάνο της Καλαμάτας, Γεώργιο Α. Γκύζη (πέθ. το 1311). Οι δυο κόρες του κληρονόμησαν από μισή τη βαρονία της Χ. Η μικρότερη παντρεύτηκε, σε πρώτο γάμο, το Μαρτίνο Ζαχαρία (πέθ. το 1345) και, σε δεύτερο, το Βαρθολομαίο Ροντινέλλη (πέθ. το 1354). Έτσι η Χ. περιήλθε στις κτήσεις του οικού του Ζαχαρία. Το 1386, ο Ανδρόνικος Ασάντης Ζαχαρίας, κοντόταυλος του Μορέος (1391) συντάχτηκε με τη Ναβαρική Εταιρεία, αλλά, αργότερα, αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους. Εναντίον του γιου του, Κεντυρίωνα Β', κηρύχτηκαν τόσο οι Φράγκοι δύο και ο αδερφός του Στέφανος, Λατίνος αρχιεπίσκοπος των Πατρών. Αναφέρεται, ακόμη, ότι το Μάιο του 1429 μαζί με την Πάτρα πολιορκούντων και η Χ. από το Θωμά Παλαιολόγο. Σε καταγραφή, τέλος, από τους Ενετούς του Μορέα (1471), η Χ. μηνύεται ως διατηρούμενο φρούριο της επαρχίας των Πατρών.

Ως το 1770 η Χ. ήταν αξιόλογη, αλλά οι Τουρκαλβανοί, που επέδραμαν για την κατάπιεν της επανάστασης (ορλωφικά), εξαφάνισαν τα πάντα. Ο Rouquenville μιλάει για 5.000 κατ., το 1816, που την επισκέπτηκε, βρήκε πολλά κεραμικά και κομμάτια μαρμάρων στους αγρούς και ερείπια πολλών

σπιτιών, καταστραμμένων από την επιδρομή του 1770. Μάλιστα, ο μεσαιωνικός πύργος του χωριού λεγόταν ακόμη Παλιόπυργος. Άλλα και ο Λεάκε βρήκε, το 1806, 30 – 40 οικογένειες και ερείπια. Ήταν εικόνας γεγονός που αποδεικνύει ότι η περιοχή ήταν πολύ αξιόλογη.

Στο μεταένδιον, από σωδόμενα έγγραφα αποδεικνύεται ότι οι εκκλησίες της Χ. είχαν αρκετή κινητή και ακίνητη περιουσία, μέρος της οποίας πουλούσαν σιδάφορους αγοραστές, ενώ, παράλληλα, αγόραζαν άλλα ακίνητα από ιδιώτες. Στα χρόνια της Επανάστασης του 1821, μέλος της Φιλικής Εταιρείας ήταν ο Βασιλιάς Ιατρού, κάτοικος της Χ., ενώ στο έποχη της Πατριαρχίας των Πατρών (1822). Το 1828, η Χ. είχε 87 οικογένειες, το 1851 είχε 113 και το 1889, είχε 878 κατ. Από τα παλιά μεγάλα οικοδομήματα διατηρούνται του Σταϊκόπουλου, του Παπαγεωργίου κ.ά.

Από τις ανασκαφές, που έγιναν στη Χ., βρέθηκαν πολλά αξιόλογα ευρήματα, τα οποία εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο των Πατρών, μεταξύ των οποίων και πολλά ενδιαφέρουσας επιτύμβιες πλάκες. Ανασκάφηκε, με πολλά ευρήματα, σήμερα σώζονται, στην κωμόπολη, οκτώ παλιές εκκλησίες, με αξιολόγητη την Αγίου Αθανασίου, του 15. αι. Στο τέμπλο θαυμάσιος είναι ο σταυρός, με διογκωτή την Αγία Τράπεζα.

Στα νεώτερα χρόνια, κατά το αντεπαναστατικό κίνημα του 1923, το 12. Σύνταγμα πεζικού, υπό το συνταγματάρχη Κωνσταντίνου, στρατοπέδευσε στον Προφήτη Ηλία του χωριού, τα δε πυροβόλα του θωρηκτού ήταν προσέβαλαν τη Χ. από παντού. Μέσα στο χωριό υπήρχαν 35 χωροφύλακες, υπό τον ανθυπασπιστή Νικόλαο Μακρυνιώση και 35 άντρες του εθελοντικού τάγματος Πατρών, υπό το λοχαγό Ιωάννη Χαρίση. Συνήθη ήταν σφοδρή μάχη, η οποία έληξε την επομένη, ενώ ενισχύσεις, που κινούνταν από την Πάτρα, έπεσαν σε δύο ενέδρες των ανταρτών. Τελικά, οι επιτεθέντες αποχώρησαν με τους οπλιστές την προέλαση της μάχης. Οι εγκλωβισμένοι αστυνομικοί επιχείρησαν έξοδο από το διοικητήριο και οι περισσότεροι σκοτώθηκαν. Ανάμεσά τους και ο υπεννωπός της γυναίκα του. Μετά την έξοδο, έφτασαν οι ενισχύσεις και οι αντάρτες αποσύρθηκαν. Απώλειες των αμυνομένων: ένας αξιωματικός (ανθυπασπιράρχος Παπαδόπουλος), 23 χωροφύλακες, 21 οπλίτες και 16 βαριά τραυματίες. Οι επιτιθέντες είχαν 100 νεκρούς (Κ. Καραλής: «Το δράμα της χωροφύλακής υπό συμμοριτών», Πάτρα, 1952).

Χαλάνη. Ελληνική ονομασία της αρχαίας ασσυριακής πόλης Καλχών, γνωστής από τη Βίβλο και ως Καλάχ, της οποίας το σύγχρονο όνομα, Νιμρούντ, η οποία συσχετίζεται με την πρώιμη μετακατακλυσματική περίοδο της δράσης του «κυνηγού ενώπιον του θεού» Νιμρούντ (Νεβρώδ), γνωστού από την ασσυροβαβυλωνιακή γραμματεία ως Γκλυκαμές. Η Χ. βρίσκεται νοτιότερα από τη Νινευή και βορειότερα της πόλης Ασσυρίας, είναι δε κτισμένη σε μίκρη απόσταση από τη συμβολή των ποταμών Τίγρη και Μεγάλου Ζαμπ (ελλ. Ζαπάτα).

Η Καλχού έγινε κυρώς γνωστή ως πρωτεύουσα του Ασσουρανταριπάλ Β' (883 – 859), ενός από τους σημαντικότερους προσαργωνιδικούς Ασσυρίους βασιλείς της Ασσυρίας και κατά πολὺ σκληρότερου, πολεμικού και άγριου πηγεύοντα της αρχαίας Μέσης Ανατολής. Πρώην κατοίκηση έχει επισημανθεί στο χώρο, αναγόμενη στο τέλος της τρίτης χιλιετίας, κάτιο που έρχεται από συμφώνου με τις βιβλικές αναφορές περί ανέγερσης των βρειών μεσοποταμικών πόλεων. Η πόλη προσέδιδε τις μεγαλύτερες διαστάσεις της κύρια κατά το πρώτο ήμισιο της πρώτης χιλιετίας και έχοντας οχήμα περίπου τετραγάνου έφθανε, ως προς τη μεγιστή πλευρά της, σε μήκος περίπου 2.300 μ. Από τη δυτική της πλευρά περιβαλλόταν από τον Τίγρη (ασσ. Ιντικλάτ), ενώ η νότια πλευρά της έκλεινε από ένα κατά μήκος της διαμορφωμένο κανάλι, το οποίο τροφοδοτούνταν με νερό του Μεγάλου Ζαμπ, χύνοντάς το στη συνέχεια στον Τίγρη. Στο ΝΔ. άκρο ένας λόφος είχε διαμορφωθεί από τη συσσώρευση υπολειμμάτων παλαιότερων στάδιων κατοίκησης και είχε στα νέα ασσυριακά χρόνια διευθετηθεί έτσι, ώστε να ανεγερθεί η «ακρόπολη» της Καλχού. Σ' αυτήν την εσωτερική πόλη, για να χρησιμοποιηθούμε την πιο σωστή ορολογία, υπήρχαν συγκεντρωμένα τα κύρια ανάκτορα, ναοί και οπλοστάσια.

Στο ΒΔ. άκρο της «εσωτερικής πόλης» υπήρχε μια ζικκουράτ και διαδοχικά στην ίδια ειδικεύη προς Ν. πρώτα, ο ναός της Ιστάρ (Α) και ο ναός του Νινουρτά (Δ), ύστερα το αποκαλούμενο ΒΔ. Ανάκτορο, μετά το Ανάκτορο του Αντάντ – Νιραρί Γ' και, τέλος, στο ΝΔ. πλέον άκρο το ΝΔ. Ανάκτορο. Στο ΝΑ. άκρο της «εσωτερικής πόλης» υπήρχε το γνωστό ως «Πυρπολημένο Ανάκτορο» και ο Εζιντά (σημαντικός για ολόκληρο το μεσοποταμικό χώρο), ναός του Ναμπού (θεού της Σοφίας). Βορειότερα λίγο από το ΝΑ. άκρο της «εσωτερικής πόλης» ήταν το Ανάκτορο του Κυβερνήτη, ενώ στο κέντρο υπήρχε ένα ακόμη ανάκτορο, κοντά στο οποίο βρέθηκαν οι τρεις οβελίσκοι. Πολλά διοικητικά κτίρια βρίσκονταν στα ΒΑ.

Η «εσωτερική πόλη» της Χ. τράβηξε πρώτα το ενδιάμεσον του A.H. Layard, ο οποίος αρχίστηκε εκεί ανασκαφές το Νοέμβριο του 1845 (κύριες αναφορές του στα έργα του: «Niniveh and its Remains» (2 vols) London, 1850 και «Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon», London 1853). Πρώτα ανασύρθηκαν στο φως κατά τις ανασκαφές εκείνες τα τείχη της «εσωτερικής πόλης», το σχετικό ρομβοειδές σχήμα των οποίων διακρίνεται καθαρά ακόμη και σήμερα, παρά την έκτοτε διαβρωτική δράση της βροχής, καθώς και ανάγλυφα από τη διαμονή του Ασσουρανταριπάλ Β' (μεταγενέστερα ονομασμένη σε επιστημονική ορολογία ως «ΒΔ. Ανάκτορο»). Μεριμνώντας αναφάντηκαν τα ανάγλυφα πετρεπτώρων λιοντάρια και βόδια με τα πανύψηλα διαιμονικά όντα των ειδιδών του κεντρικού ανακτορού, τα οποία είχαν ιδιαίτερα εντυπωσιάσει τότε το δυτικό κόδιο, μέσα από τις σε εφημερίδες περιγραφές τους. Η ανασκαφή του Layard επεκτάθηκε μέχρι και τα παράπλευρα δωμάτια του ΒΔ. Ανάκτορου και τα ευρήματα περιλάμβαναν αλεβάστρινη αγγειοπλαστική, χάλκινα αγαλματίδια και τμήματα της ζωγραφικής διακόσμησης. Τα τελευταία δυστυχώς χάθηκαν για πάντοτε, διότι στην εποχή εκείνη δεν υπήρχαν μέσα διατήρησης τους, ούτε η ανασυνθετική εργασία στην περίπτωση τημάτων ζωγραφικής εσωτερικών τοίχων είχε εξελιχθεί. Η πρώτη αυτή ανασκαφή περίσσος στη Χ. έληξε το 1847 και μέχρι τότε αρκετά άλλα κτίρια είχαν ανακαλυφθεί: δίπλα στον Τίγρη υπήρχε το Ανάκτορο του Αντάντ – Νιραρί Γ', ενώ πιστοποιήθηκε ότι το ΝΔ. Ανάκτορο είχε ανακανονισθεί επί Ασσαρχαδδώνα (ένδεικη σήφης της διατήρησης της πόλης σε πρώτο επίπεδο σημασίας στο μέσο των σαργανιδικών χρόνων) και ότι μάλιστα τότε είχαν μεταφερθεί εκεί τα ανάγλυφα κάποιου ανακτορού του Τεγλατφαλασάρ Γ', άλλου κορυφαίου πηγεύοντα της Νέας Ασσυρίας, εδρεύοντος στη Χ. Σε πολλές επιγραφές του «Κ. Ανακτόρου» το όνομα του Τεγλατφαλασάρ Γ' σχετίζόταν με έναν ακόμη σημαντικό Ασσύριο πηγεύοντα, το Σαλμανασέρ Γ' (ασσ. Σουλμάνου – Ασσαρέντ). Ακριβώς έξω από το «Κ. Ανακτόρο» βρέθηκε πρώτα ο «Μαύρος Οβελίσκος» του Σαλμανασέρ Γ', επί του οποίου σώζονται εκτενείς επιγραφές, αναφερόμενες σε ιστορικά γε-

Ανάγλυφο της Χαλάνης με αναπαράσταση πετρώου προστατευτικού της πόλης διάμονα.

γονότα και ιδιαίτερα στη μάχη του Καρκάρ (853). Ανάμεσα στους φόρους υποτελείς βασιλείς αναφέρεται και ο «Γιεχού, βασιλίς του Γιαουντί (Ιούδα, Ν. Κράτους ή των δύο φυλών)». Σήμερα ο «Μαύρος Οβελίσκος» βρίσκεται στο British Museum.

Στο ΝΑ. άκρο βρέθηκε κάποιο μικρό κτήριο πρόχειρα διαμορφωμένο από τον Ασσούρο – επιλλάνη, τελευταίο βασιλιά της Ασσυρίας πριν από την πτώση της Νινευή (612). Ήσως μετά την πτώση της πόλης Ασσυρίας (614) κάποιες ελπίδες αντίστασης στη Χ. των ελάχιστων φρουρών της Ασσυρίας είχαν δημιουργηθεί, παρά την προ ολύγων δεκαετίων φυγή των Ασσυρίων, γεγονός το οποίο αποτελούσε ήδη το φυσικό τέλος της κοινοκρατορίας του Ασσουριμπανίπαλ. Έναν αιώνα μετά το Layard ο M.E.L. Mallowan συνέχισε την έρευνα στο συγκριμένο χώρο. Καθώς το 1847 ο H.C. Rawlinson είχε φθάσει στο υψηλότερο σημείο αποκρυπτογράφησης των ασσυροβασιλωνιακών και ήταν πλέον ικανός να διαβάσει κάποια μερική κείμενα, τότε μόνο το Layard έμαθε ότι ο χώρος, τον οποίο ανέσκαπε και εξελάμψε ως την περιπαθώς αναζητούμενη Νινευή, ήταν ωστόσο η Χ.

Ο Layard επέστρεψε στη Νινευή το 1849 φέρνοντας μαζί του καλούς σχεδιαστές, πρώτα τον Cooper, και ύστερα τον Bell, για να προσπαθήσει το σχεδιασμό όλων των αναγλύφων, ενώ ταυτόχρονα ολοκλήρωντας τις ανασκαφές του στο ΒΔ. Ανάκτορο, όπου του τώρα εύρισκε εκαποντάδες χάλκινα αντικείμενα με ελεφαντοδόντηνή και υπέλινη διακόσμηση. Τότε συνάντησε δίπλα στη βάση της ζικκουράτ, τη θεμέλια του ναού του Νινουρτά, όπου σε πολύτιμης πλάκες ανευρέθηκαν τα Χρονικά του Ασσουρανταριπάλ Β', καθώς και ανέπαφο άγαλμά του, το οποίο στάλκη στο British Museum, ως σπάνιο είδος ολόγυρπτου, της νέας ασσυριακής εποχής, όπου τόσο καταλυτικό ρόλο στην τέχνη έπαιξε το ανάγλυφο. Οι ανασκαφές του Layard στη Χ. πήραν ένα τέλος το 1850, όπου η δευτερεύουσα δουλειά στην ανατολική όχθη του Τίγρη, απέναντι από το Μοσούλη, οδήγησε στην εκείνη την ανακάλυψη του Ανακτορού του Σεναχερίμ και τελική και αμετάλλητα σωστή ταύτιση της «μεγάλης πολιτείας» Νινευή. Έκτοτε αφοισιώθηκε στην τελική αυτή φάση των αρχαιολογικών δραστηριοτήτων του.

Από το 1852 μέχρι το 1854 η συνέχιση του έργου του Layard στη Χ. ανατέθηκε στο Hormuzd Rassam, αδελφό του γεννημένου στη Μοσούλη Βρετανού προξένου στη Μοσούλη. Ο Rassam άσχολήθηκε κυρίως με το ναό του Ναμπού, ο οποίος ανασκάφηκε σε τελικό στάδιο από τον Mallowan στα μέσα του αιώνα μας. Έκει βρήκε δύο αγάλματα αφιερωμένα στη ζωή του Αντάντ – Νιραρί Γ' και της Σαμουραμάτ (Σεμίραμης), καθώς και μια στήλη του Σαμσί Αντάντ Ε'. Όμως και ο H. Rassam είχε πολλές απασχολήσεις στη Νινευή καθώς μετορθούσε να συνεχίσει κανονικά τις εργασίες του στην Χ. Το 1854 ο Sir H. C. Rawlinson εμπιστεύ-

θηκε τη συνέχιση των ανασκαφών στον W. K. Loftus, έναν από τους καλύτερους την εποχή εκείνη γνώστες του μεσοποταμικού νότου (των σουμεριακών πόλεων). Ο Loftus ολοκλήρωσε αρκετά την εικόνα της ανασκαμμένης Χ. με την ανακάλυψη του «πυρπολημένου ανακτόρου», όπου βρήκε τα περισσότερα από τα φημισμένα ελεφαντοστά της Χ., τα οποία βοήθησαν πολύ στην αναζήτηση των καλιτεχνικών τεχνοτροπών της Νέας Ασσυρίας. Τον κύκλο των αρχαιολογικών ερευνών στη Χ. ολοκλήρωσε στα μέσα του αιώνα μας ο M.E.L. Mallowan (*Nimrud and its Remains*, 2 vols and plans, London, 1966, που είναι η καλύτερη παρουσίαση του θέματος μέχρι σήμερα).

Η ακτινοβολία της Χ. μέσα στην ιστορία, ωστόσο, δεν αντιστοιχεί σε πρώτιστο λόγο στα χρόνια, του Ασσουρανταριπάλ Β' ή του Σαλμανασέρ Γ', αλλά στη σύντομη βασιλεία της Σεμίραμης, η οποία ήταν ούζυγος του Σαμσί – Αντάντ – Νιραρί Γ' και ανέλαβε για μια εξαιτία την αντιβασιλεία της νέας ασσυριακής αυτοκρατορίας, λόγω της μικρής ηλικίας την οποία είχε ο Αντάντ – Νιραρί Γ' κατά τη στιγμή του θανάτου του πατέρα του.

Μια έντονη πολιτιστική επίδραση της Ασσυρίας πάνω στους Ουραρτίους σημειώθηκε ακριβώς αυτήν την περίοδο και φαίνεται να είναι η έργο της Σεμίραμης. Μια έντονη προβολή των πανάρχαιων μεσοποταμικών ιδεώδων, εννοιών και αξιών, των οποίων φορέας ήταν τώρα η Ασσυρία, πάνω στους Δέσμους του Ειρηνού (θεού της Σεμίραμης), και οι οποίους και ουσιαστικά απολίτιστους Ουραρτίους θα τους καθιστούσε ακίνδυνους για την Ασσυρία. Έτσι φαίνεται ότι ακριβώς αυτά τα χρόνια της αντιβασιλείας της Σεμίραμης εισήχθη ο σφηνοειδής τρόπος γραφής στη χώρα Ουραρτού και στη συνέχεια μια τάξη αυλικών μετατράπηκε κατά το ασσυροβασιλωνιακό σύστημα σε «γραφείς», οι οποίοι άρχισαν να καταγράφουν τα επιτεύγματα των βασιλεών τους σε χρονικά και να αναπαριστούν σκηνές μαχών σε ανάγλυφα, κατά το ασσυριακό πρότυπο. Η σφηνοειδής συλλαβογραμματική ουραρταϊκή γραφή είναι ιδιαίτερα απλοποιημένη σε σχέση με την ασσυροβασιλωνιακή, αλλά πολλά οιστηριακά συλλαβογράμματα και παλιά σουμεριογράμματα πέρασαν στα ουραρταϊκά. Η πολιτισμική αυτή επίδραση διαμόρφωσε και την προσωπικότητα του κύριου θεού του ουραρταϊκού πανθέου: του Χάλντις. Στο εξής ο Χάλντις είναι το ουραρταϊκό ανάλογο του Ασσούρου και ο χαρακτηρικός παγκόσμιου υπέρτατου θεού, τον οποίο προσλαμβάνει, δινεί ένα μονοθεϊστικό τόνο στη θρησκεία των Ουραρτίων. Πολύ περισσότερο από αυτό, τώρα ο ίδιος ο θεός Χάλντις δίνει το όνομα στη χώρα του ως «Χώρα του Χάλντις» κατά το ασσυριακό πρότυπο, ενώ πιο πριν το συντήρισένο άνομα, με το οποίο οι κάτοικοι της χώρας την αποκαλούσαν, ήταν «Μπιανάς».

Η πολιτισμική επίδραση της Σεμίραμης, πάνω στο κράτος Ουραρτίου, φαίνεται όχι μόνο από την επιβίωση της ονομασίας «Χώρα Χάλντις» μέχρι τα ελληνιστικά χρόνια ως «Χάλδαι» για το λαό της περιοχής μέσα σε πολλά ελληνικά κείμενα, αλλά και από πολλές μυθικές παραδόσεις, οι οποίες συσχετίζουν τη Σεμίραμη με το χώρο της λίμνης Βαν, επίκεντρο των Αρμενίων απογόνων των Ουραρτίων. Σύμφωνα με διάφορες αρμενικές παραδόσεις η Σεμίραμη ανήγειρε την πανάρχαια παραλίμνια πόλη και ως εκ τούτου τα ουραρταϊκά τείχη της ακρόπολης αποκαλούνταν «βραχώδης πύργος της Σεμίραμης» και η ίδια η πόλη Βαν (ελλην. Βουάνα, βιζ. Βάνα) στα αρμενικά ονομάσθηκε Σαμίρα – μάκερτ, δηλ. Πόλη της Σεμίραμης.

Αυτή η πολιτισμική επίδραση είχε εκπορευθεί από τη Χ. και την είχε καταστήσει πολιτισμική πρωτεύουσα της χώρας Ασσυρίας. Ένα τέτοιο γεγονός είχε βέβαια την ιστορική εξήγηση του και οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι η Σεμίραμη (ασσ. Σαμμόύ – ραμάτ) είχε να αντικατωτίσει την άνοδο των Ουραρτίων, οι οποίοι υπό τον Ιστουνί (824 – 806) και το Μενούά (805 – 788) είχαν αποβεί ο υπ' αριθμόν 1 αντίταλος της Ασσυρίας. Ανέλαβε μια σειρά εκστρατειών εναντίον της Τουρούσπα (ουραρτ. Τούστα, ελλ. Θωσπάτις), παραλίμνιας πρωτεύουσας των Ουραρτού (σήμερα «Άκροπολη της Βαν», Van Kalesi), τις οποίες εξετέλεσαν οι διάφοροι στρατηγοί της. Οι συνεχείς εκστρατείες έκινησαν από τα ΒΑ. άκρα της Μεσοποταμίας, την

περιοχή Γκουζάνα (ελλ. Γαυζανίτις) και πήραν το συνήθι δρόμο προς τη λίμνη Βαν μέσω Ουαϊάς (σημ. Μπίτλις). Τα ασσυριακά στρατεύματα επιτέθηκαν, επίσης, επανειλημένα εναντίον των Μανά, των Ματάλ (Μήδων) και των Χουμπουσικά, οι οποίοι δύο έχαν αναγκαστικά συμμαχήσει με το κράτος Ουαρφρού. Ο Κανών των Επανύμων σημειώνεται στη συνέχεια επτά εκστρατείες ενάντια στους Μήδους και άλλες τέσσερις εναντίον των Χουμπουσικά. Η δύλη στρατηγική είχε ανατεθεί στον Ασσύριο αρχιστράτηγο Νεργκάλ – ίλια. Έτσι, η πολιτισμική αντιπαράθεση και εξαγωγή της Σεμίραμης συμπλήρωσε το έργο των στρατιωτικών της. Πέραν αυτών οι ιδιαιτερότητες της Σαμμουραμάτ οδήγησαν όχι μόνο στην υστεροφήμια, αλλά και στη δημιουργία ενός φανταστικού μυθικού προσώπου μέσα στις διάφορες ελληνικές παραδόσεις. Σύμφωνα με αυτές, ο πανάρχαιος βασιλιάς Νίνος (του οποίου δημιούργημα ήταν και η Νίνος, όπως αποκαλούσαν στα αρχαία ελληνικά τη Νινευή), ιδρυτής του πρώτου μεγάλου ασιατικού κράτους, όταν εκστράτευε εναντίον της Βακτριανής, εξετίμησε την ανδρεία και την κρίση της Σεμίραμης, συζύγου κάποιου στρατηγού του, η οποία ήταν κόρη της θεάς Δερκετούς. Μετά το θάνατο του συζύγου της, ο Νίνος και η Σεμίραμη παντρεύτηκαν, αλλά σύντομα έμεινε νε η Σεμίραμη μόνη. Έκτισε τη Βαβυλώνα και τους Κρεμαστούς Κήπους και εισήγαγε τη θρησκεία του Ναμπού, Βαβυλώνιου θεού της σοφίας. Κατέστει-

λε στη συνέχεια μια εξέγερση στα Εκβάτανα της Μηδίας και επεξέτεινε τα σύνορά της μέχρι την Αίγυπτο, την Αιθιοπία και την Ινδία. Εκεί έθηκε τέλος στην επέκταση της, καθώς ελέφαντες κατασυνέτριψαν τα στρατεύματά της και εκείνη δεν απασχολήθηκε του λοιπού με πολέμους.

Η Σεμίραμη είχε κατά τις διάφορες μυθικές παραδόσεις ανεγέρθη πολλές στήλες ορίων με επιγραφές, οι οποίες περιέγραφαν τις νίκες της. Μια τέτοια στήλη είχε ο ίδιος ο Αλέξανδρος συναντήσει στον ποταμό Ιαζάρτη της Σκυθίας, όπου η Σεμίραμη ανέφερε ότι, αν και είχε σώμα γυναικείο, ο πράξις της την είχαν κατατάξει ισθιτη με άντρες και ότι είχε δει τους τέσσερις κωναούς. Στο τέλος της ύπαρξή της, η Σεμίραμη είχε μεταμορφωθεί σε περιστέρι, για να γλιτώσει από τις συνωμοσίες του γιου της, Νινύα.

Πρέπει να τονισθεί ότι πολλά σημεία της μυθικής προσωπικότητας της Σεμίραμης προέρχονται από συγκεκριμένες ιστορικές καταστάσεις και αιτιολογούνται πλήρως: ως «σύζυγος του Νίνου και βασίλισσα της Βαβυλώνας» αποδίδει σωτά την ιστορική συγκυρία της ως βασίλισσας της Ασσύριας και τα μέγιστα ενδιαφέρομενης για την ανακάνιση της Βαβυλώνας. Η προώθηση της θρησκείας του Ναμπού προφανώς σημαίνει την ιδιαίτερη υποστήριξη της Σαμμουραμάτ προς το ιερατεία του Ναμπού, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνεται από την ανεύρεση τεσσάρων αγαλμάτων του

Ναμπού στο ναό της Χ., τα οποία είχαν προσφέρει η Σεμίραμη και ο γιος της, Αντάντ – Νιραρί Γ'. Η καταστολή της εξέγερσης των Εκβατάνων προφανώς αντανακλά τις μεγάλες προσπάθειες της Σεμίραμης στο Βορρά.

Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι το αποκορύφωμα της Χ. μέσα στην ιστορία του πολιτισμού ήταν τα χρόνια της μόνης Ασσύριας βασιλίσσας.

Κ. ΜΕΓΑΛΟΜΜΑΤΗΣ

Χαλανίκη. Παλιό χωρίο του Πόντου, της περιφέρειας Σουρμένων, της επ. και του ν. Τραπεζούντας, που δεν υφίσταται πλέον. Πριν την ανταλλαγή των πληθυσμών (1923), κατοικούσαν 25 ελληνικές οικογένειες.

Χαλάσσα (Halawa). Κοιλάδα της Χαβάζης, στα ΒΔ της νήσου Μολοκά, ΝΑ του όρους Καμακού (ύψος 1.515 μ.), έκτασης 6×0.75 χλμ. Βρίσκεται σε αρκετό βάθος και από πλευράς γεωργικής είναι εύφορη. Παλιότερα, αποτελούσε την εστία πολλών Χαβανέζων, οι οποίοι, όμως, μετά τις πλημμύρες του 1946, εγκατέλειψαν τις εκεί εστίες τους (τώρα απαντούν μερικοί Φαράδες και γεωργοί).

Χάλαρα. Παλιό χωρίστιο στο νησί Σέριφος, του ν. Κυκλαδών.

Χάλαρα. Χωρί και κοινότητα της επ. και του ν. Καστοριάς. Παλιότερα λεγόταν Ποδοβίστα. Έχει

